UNDER THE SIGN OF MAGIC – FANTASTIC SPACE IN VASILE VOICULESCU'S AND ION AGÂRBICEANU'S PROSE

Ana Alexandra SANDULOVICIU
"Al. Ioan Cuza" University of Ia;i

Abstract: The paper tries to describe the coordinates of fantastic space in short stories by two Romanian writers from the last century, Vasile Voiculescu and Ion Agârbiceanu. In the short-stories that we have analised, the supernatural appears, quite frequently, because of the way characters "see" the space in which they live. Thus, the archaic village, the forest, the lake, the goldmine become elements of a strange geography, which is populated by unusual occurrences and by the appearance of magical beings, of folklore origin, in which humans strongly believe.

Keywords : supernatural, magical beings of folklore origin, literary space.

Tentaţia redescoperirii unui spaţiu al sacrului, una din coordonatele prozei lui Mircea Eliade, este înlocuită în povestirile lui Vasile Voiculescu de redimensionarea arhaică şi mitică a lumii. Poate mai clar ca oriunde, în proza fantastică a lui Voiculescu, cititorul încearcă senzaţia pătrunderii într-un spaţiu imaginar compact, foarte bine delimitat. Centrul acestei lumi se găseşte într-un loc izolat (sat, mănăstire, munte), iar cei care îl populează au o mentalitate aflată, încă, sub semnul revelaţiei magice.

Cu o structură oarecum uniformă, putând fi apropiată de a basmului fantastic, povestirile scriitorului muntean propun confruntarea a două mentalităţi, una modernă, actuală, cealaltă arhaică, primitivă. Eroul, de cele mai multe ori venit din mijlocul lumii civilizate (*Sakuntala, Iubire magică, Misiune de încredere, Căprioara din vis, În mijlocul lupilor*), este introdus de un personaj adjuvant/iniţiator (vrăjitoarea Sibila, Bujor, Amin, luparul) într-o altă dimensiune a realului. Iar părăsirea acesteia, întoarcerea în lumea obişnuită – după consumarea evenimentului fantastic – va antrena schimbări radicale în existenţa eroului-narator.

Reprezentativă, însă, pentru tipologia spaţiului fantastic este povestirea *Lacul rău.* De această dată, scriitorul nu a mai recurs la formula naraţiunii în ramă, relatată de un narator de persoana I, precum în *Iubire magică* sau în *Capul de zimbru*. Cititorul este introdus brusc în miezul acţiunii, iar povestirea apelează la alte mijloace de punere în scenă şi acreditare a supranaturalului. Având, în satele din jur, o reputaţie neliniştitoare şi stranie, *lacul* dobândeşte în text virtuţi de *spaţiu-personaj*, declanşator şi vehicul al fantasticului1. Odată pătruns în atmosfera textului, cititorul află cu mirare că apele sale nu sunt obişnuite, ci înzestrate cu puteri extraordinare, magice, gata să pedepsească necruţător intruşii care nu îi respectă rânduielile : „Bântuit de duhuri şi vârtejuri lăuntrice, lacul se ştia că e fără fund, lac rău : înhaţă – şi ce apucă nu mai dă drumul. La faţă se arată curat şi ademenitor. Dar numai la câteva palme dedesupt mişună o plasă vie de brădiş lacom, răsfirat ca o nesfârşită caracatiţă, care te prinde şi te încâlceşte fără putinţă de scăpare. În câteva clipe, iezerul te trage într-unul din nenumăratele puţuri şi cotloane care-l căptuşesc, unde te închide ca într-o pungă"2.

[1] Desigur, mai există şi alte spaţii cu o conotaţie fantastică în proza lui V. Voiculescu, în interiorul sau în jurul satului arhaic unde se desfăşoară de cele mai multe ori acţiunea în povestirile fantastice ale scriitorului ; oricum, apa, elementul acvatic joacă un rol semnificativ, în *Lostriţa* – râul adăposteşte peştele fantastic, de natură demonică – şi *Pescarul Amin*.
[2] Vasile Voiculescu, *Integrala prozei literare*, Bucureşti, Editura Anastasia, 1998, p. 129.

BDD-A21989 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:37 UTC)

Gheorghieş, deşi cunoscător al tainelor iezerului şi pescar neîntrecut, născut de mama sa chiar pe malurile lacului, devine victima acestuia, dar nu fără un motiv întemeiat. Multă vreme preferat şi protejat al apelor, „căci el sta cuminte sub oblăduirile iezerului, supus la toate rânduielile, ca un fecior neîntinat şi ascultător”3, tânărul se întoarce de la armată „schimbat, îngâmfat, năbădăios, nărăvit la băutură, şi neruşinat cu femeile. Nu mai ţinea datinile, călca opreliştile”4. Pentru o fată, Gheorghieş pune prinsoare, duminica la horă, cu băiatul preotului, să treacă lacul înot. El încalcă astfel o interdicţie străveche, uitând „că mai cu seamă duminica era cu asprime oprit să tulburi odihna lacului şi să-l înfrunţi...Şi încă încins de vin şi aprins de o muiere”5. Este momentul în care iezerul capătă aparenţele unui spaţiu fantastic, metamorfozându-se într-o entitate punitivă, din adâncurile căreia apariţii supranaturale pun sfârşit îndrăznelii fără de măsură a tânărului : „Acolo deodată a scos un răcnet, s-a dus la fund, a săltat iar deasupra, luptând cu îndărătnicie şi cercând să strige. Celor de pe mal li s-a părut că vorbeşte cu cineva, că se roagă, zbătându-se între nişte braţe de apă ce se ridicau să-l încolăcească. Şi li se năzăriră năluci şi spaime cu plete de spumă şi bărbi creţe de valuri. Dar repede, ca şi când cineva l-ar fi tras de picioare în jos, Gheorghieş s-a făcut nevăzut, înghiţit în adânc”6. Întreg satul participă la încercările disperate de căutare a trupului înghiţit de apele lacome. Însă ele nu vor putea fi îmbunate decât de bătrâna Savila, înţeleapta şi totodată vrăjitoarea bună a satului. Doar ea ştie cum iezerul, pe care sătenii, în mentalitatea lor arhaică, îl privesc cu teamă, asimilându-l unui spaţiu fantastic guvernat de un zmeu, ar putea fi îmbunat. Elementul de supranatural se naşte în povestire prin descrierea făcută lacului, ale cărui ape nu trebuie tulburate : „lac rău, posomorât, cu ape tragice, încleştat asupra prăzii, [...], nu suferea urâciunea sub nici un chip”7. Cu siguranţă, fantasticul există, pentru cititor, doar în interiorul acestei lumi, trăitoare încă într-o mentalitate mitico-magică. Dar, în altă ordine de idei, ceea ce pentru lector pare extraordinar, de neacceptat – şi anume personificarea lacului şi transformarea lui într-un element ce pare să prindă viaţă, să se anime – intră, pentru oamenii din sat, în ordinea firească a lucrurilor, a întâmplărilor de zi cu zi. Astfel, supranaturalul nu poate prinde contur în interiorul mentalităţii mitico-magice, ci doar în afara ei, în lumea noastră modernă, desacralizată, căutând explicaţii raţionale pentru orice eveniment existenţial. Poate mai mult decât alte povestiri ale lui V. Voiculescu, *Lacul rău* se apropie, prin construcţie şi atmosferă, de categoria miraculosului fantastic de sorginte folclorică8.

Reprezentative pentru o posibilă poetică a spaţiului fantastic sunt şi povestirile cu tentă fantastică ale scriitorului Ion Agârbiceanu, apropiate de universul imaginar voiculescian prin faptul că descriu satul românesc, cel ardelean de această dată, dar şi prin modul de abordare a supranaturalului. Însă, spre deosebire de construcţia textelor autorului muntean, în care, de cele mai multe ori, un intrus descoperă un univers nou, trăitor după alte reguli, la Agârbiceanu eroii aparţin aceleiaşi lumi în care acţionează şi tot aici îşi vor consuma destinul. O lume încă aflată, precum la Voiculescu, sub semnul magicului, al credinţei în fiinţe fantastice şi locuri încărcate fie de energii sacre, fie de puteri malefice, care îi ajută sau, dimpotrivă, îi pedepsesc pe oameni atunci când nu respectă rânduielile şi semnele cunoscute din bătrâni. Fantasticul, la Ion Agârbiceanu, este aproape întotdeauna *explicat* spre finalul povestirii, însă modul în care este condusă acţiunea, mizând în special pe gradaţia suspens-ului, a misterului şi, apoi, descrierea unor locuri care devin adevărate toposuri cu încărcătură supranaturală aşază proza scriitorului ardelean în direcţia insolitului.

[3] *Idem*, p. 130.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*.
[7] *Idem*, p. 129.
[8] Cf. Sergiu Pavel Dan, *Proza fantastică românească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 49.

BDD-A21989 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:37 UTC)

În fapt, textele care vor fi analizate în următoarele rânduri, *Vâlva-băilor* şi *Valea-dracului,* mai puţin *Duhul băilor*, conţin un nucleu care ar fi putut să se dezvolte în direcţia fantasticului, dar se opreşte, însă, pe teritoriul învecinat al straniului sau al miraculosului de sorginte populară. Astfel, în *Vâlva-băilor*, misterul se ţese în jurul eroului Vasile Mârza, un ortac îmbogăţit peste noapte, bănuit de săteni că ar avea legături tainice şi că „a plecat spre drumul pierzării". Oamenii cred că Mârzuţ ar fi protejat chiar de Vâlva-băilor, varianta feminină a duhului băilor, care se arată în interiorul minei în momentele de cumpănă sau le dezvăluie minerilor locul unde să caute vâna de aur. Mai mult, alţii susţin că „în puterea nopţii, când se-ntorcea de la baie, l-ar fi văzut pe Mârzuţ trecând peste Dealul-Băilor. Dar nu mergea cum se merge, ci trecea zburând, parcă neatingând pământul"9. Şi, totuşi, nu vreun spirit tainic al băii îl îndrumă pe erou în găsirea aurului, ci o bătrână crâşmăriţă, Niţuleasa, „cu colţii ieşiţi, cu bărbia lată, zbârcită, cu nasul lung cât o piparcă"10, o întrupare a răului, de a cărei fată acesta se îndrăgosteşte. Lăcomia bătrânei pentru aur devine din ce în ce mai mare, mai ales că ea cunoaşte, din bătrâni, locurile unde mai există aur. Crâşma Niţulesei, loc întunecat, anunţând, parcă, sfârşitul tragic al eroului, găzduia în trecut „toţi hoţii de baie", de la care, de altfel, bătrâna vrăjitoare a smuls secretele găsirii aurului. Vasile Mârza îşi află sfârşitul pe muntele Vâlcoiu, la Vârtejul-Oanei, loc temut şi necercetat de ceilalţi băieşi din sat, prăbuşindu-se, din neatenţie, în adâncurile băii abandonate. Muntele capătă, precum lacul din povestirea lui Voiculescu, virtuţile unui spaţiu simbolic punitiv, care sancţionează lăcomia fără de măsură a oamenilor. Povestirea *Valea-Dracului* este construită după o schemă epică asemănătoare. Gherasîm, protagonistul, a avut cutezanţa să coboare într-un loc interzis, în Valea-Dracului, pentru a căuta, la fel ca Mârzuţ, banii necesari căsătoriei cu fata iubită. Sătenii cred, însă, cu tărie că însuşi Necuratul l-a pedepsit pe tânăr, găsit mort în acest spaţiu asupra căruia stăruie un vechi blestem. Şi de această dată, elementul de fantastic este îndepărtat de naratorul heterodiegetic : viteazul şi curajosul Gherasîm este ucis de pădurarul Pascu, cerberul văii misterioase, om urât „cu ochii mici, surii", gelos pe isteţimea, curajul şi tinereţea lui Gherasîm. Pădurarul vrea să se însoare cu Cruciţa, iubita lui Gherasîm, şi este preferat de tatăl fetei pentru că tocmai a moştenit o moşie. Dacă personajele şi reliefarea caracterelor se apropie de basm, prin simplitatea liniilor cu care sunt construite, în schimb naratorul dovedeşte abilităţi rar întâlnite pentru crearea atmosferei premergătoare fantasticului, pentru gradarea şi amplificarea misterului care ar fi putut duce la un deznodământ ieşit din tiparele întâmplărilor obişnuite. De mare efect se dovedesc, însă, descrierea spaţiului închis, rău-famat al Văii-Dracului – „În pădurile bătrâne de pe hotarul Broştenilor sunt multe huzdoape oarbe, multe văi adânci, multe prăpăstii care se deschid ca nişte guri de iad", sau „Împrejmuită de tufişul acesta, doarme, în adâncimi nepătrunse, Valea-Dracului. Mirosul tare, pişcător al buruienilor, al florilor sălbatece [...] pluteşte peste toată împrejurimea ca un abur de fosfor topit. De multă vreme picior de om n-a pătruns în Valea-Dracului. Oamenii spun că, de bună samă, nu-i lucru curat, că acolo zac comori îngropate de pe vremea turcilor, dar că sunt date în paza Necuratului"11 – şi senzaţiile puternice şi amestecate pe care eroul le trăieşte în interiorul ei : Gherasîm „se trezi ameţit, cutremurat de teamă, în adâncul Văii-Dracului. I se părea că, tot astfel cum alunecase, se va deschide acum pământul sub picioarele lui şi-l va înghiţi. I se păru că sus, în tufişurile de pe Lărm, ar fi auzit un râs ascuţit, ca de drac [...]. Sudorile începuseră să-i îmbroboneze fruntea, nu de teamă, ci de un sentiment nedesluşit ; îi venea aşa, fără să creadă, ca şi când şi-ar săpa groapa"12 .

[9] Ion Agârbiceanu, *Opere. Schiţe şi povestiri*, vol. II, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962, p. 122.
[10] *Idem*, p. 124.
[11] *Idem*, p. 223.
[12] *Idem*, p. 228, 230.

BDD-A21989 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:37 UTC)

Dacă până acum naratorul, în cele două texte, refuza să îşi asume fantasticul, în schimb *Duhul băilor* este singura povestire în care evenimentelor de necrezut nu li se mai dă o explicaţie plauzibilă. Instaurarea supranaturalului va fi sprijinită şi de decuparea diferită, în raport cu povestirile anterioare, a materiei epice, prin introducerea punctului de vedere al unui narator reprezentat. Satul, rememorează acum, în prezent, domnul Ispas, era întunecat, cuprins de „neguri lăptoase", ceea ce îl determină să se îndrepte spre cârciumă, unde trei băeşi, la un pahar de must, îi vor povesti trei istorisiri de necrezut, trăite chiar de ei. Prezenţa celor trei povestitori are şi rolul de a certifica, de a întări lucrurile mai mult decât stranii pe care ei le relatează. Domnul Ispas, om cu muncă de birou şi cu judecată limpede, se află la polul opus minerilor, pe care îi priveşte întru început foarte neîncrezător : „Da bine, oameni buni, zic eu, dumneavoastră chiar credeţi în minunile astea ? Nu ştiţi că în pământ nu trăieşte nici o fiinţă omenească, că nu este Vâlvă, că nu-i duh al băilor şi că toate poveştile pe care le spuneţi sunt numa-nchipuiri ?"13 Însă ei, oameni cu credinţă, susţin că orice mină are un duh al ei, care apare arareori în faţa minerilor, spre a-i încuraja sau a le anunţa o primejdie de moarte : „Domnule Ispas, îmi zise, eu n-aş vrea ca dumneata să păţeşti ceva rău. Doamne, fereşte ! Dumneata eşti om bun şi de-aceea te rog să nu-ţi baţi joc de sămne. Ne crezi dumneata pe noi beţi, ori muieri fricoase, să spunem poveşti ? [...] – Nu-i bine, îmi zise el, să vorbeşti cu necredinţă de celea ce nu se văd, căci duhurile sunt veşnic lângă noi, ne-aud, ne cunosc, şi pe urmă îşi răzbună"14. Naratorul află astfel trei întâmplări oculte legate, toate, de spaţiul întunecat, cu conotaţii uneori malefice, al minei, atât de pregnant în proza lui ; prima, a lui Ion Vintilă, despre nişte sunete ciudate ieşite din stâncă, de parcă în spatele peretelui ar fi băit alţi oameni; a doua, spusă de Petre a Rarului, despre o apariţie fantomatică pe muntele Vâlcoiu, a unui „bătrân înalt, cu barba mare", cu ochii ca de gheaţă, care îi anunţă, cu voce omenească, să nu mai sape acolo după aur : „Şi-n mijlocul acelei biserici sta bătrânul pe care-l văzusem. Sta cu ochii închişi, cu braţul drept ridicat, şi auzirăm ca un şuier de vânt, ş-apoi se auzi de trei ori, cu glasul cel mai curat omenesc : «Nu-i, şi nu-i, şi nu-i !»"15 . În acest moment, deja, naratorul începe să se lase convins de adevărul celor auzite, cedează în faţa povestitorului autodiegetic şi a martorilor săi, făcându-l pe cititor să îşi pună aceleaşi întrebări : „A Rarului îmi povesti toate acestea cu atâta siguranţă, încât mă convinse. Şi acum începu să mă învăluie o taină mare, o frică aproape copilărească"16. A treia întâmplare se referă la Patronul Nopţii, un fel de stăpân al întunericului văzut într-o noapte de iarnă pe Dealu-Băilor, care trece „ca un fulger, şi-ntr-o noapte cutreieră întreg pământul". Are uniformă de general, însă, ştiu sătenii, este o arătare, o himeră de care este bine să-ţi fereşti privirea, calul său nelăsând niciodată urme în zăpadă. Poveştile cu stafii şi apariţii zguduie puternic credinţele domnului Ispas despre lume şi îl provoacă să mediteze adânc la cele ascultate şi să accepte că multe lucruri rele se pot abate asupra omului în unele locuri şi în puterea nopţii, la anumite ceasuri. Se poate concluziona că există o spaţialitate predilectă producerii fantasticului în povestirile analizate, reprezentată concret prin mina sau baia de aur, prin munte şi pădure, locuri stranii care înlesnesc, ca şi în basm, manifestarea supranaturalului atunci când omul transgresează hotarele cunoscute şi intră pe teritorii nepermise, care îl conectează parcă la o dimensiune diferită, de cele mai multe ori abisală, mortală ; apoi mai este cârciuma întunecată, ce pare moartă, din *Vâlva-Băilor*, care adăpostea cândva hoţii de aur, căreia îi cade victimă naivul Vasile Mârza, formând împreună cu satul şi târgul o geografie literară pe ale cărei coordonate trăiesc personajele din proza lui Ion Agârbiceanu.

[13] *Idem*, p. 284.
[14] *Idem*, p. 285.
[15] *Idem*, p. 286.
[16] *Idem*, p. 286.

BDD-A21989 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:37 UTC)

Bibliografie

Agârbiceanu, Ion, *Opere. Schiţe şi povestiri*, vol. II, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962.

Pavel Dan, Sergiu, *Proza fantastică românească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1975.

Voiculescu, Vasile, *Integrala prozei literare*, Bucureşti, Editura Anastasia, 1998.

BDD-A21989 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:37 UTC)